

A templom az államban, az anyaszentegyházban s a közmívelődés ügyében.

(Templom-szentelés alkalmával aug. 29-én 1871. Szentmihályfalván mondott beszéd).

Milyen csendesség lön! ¹⁾

Mivelt körökben, midőn a társalgási zaj egyszerre elhallgat, s percnyi csend áll bé — mint valaha itt is, — sálónias tréfával szokták mondani „angyal repült át a házon“. — Bocsánat, tisztelt hallgatóság, ez ártatlan megjegyzésért! . . . De ha valami súlyt adunk annak, mit egy francia költő mondott: mikép az angyalok az Istennek az emberek jó tettein való mosolyából születnének — egy kis átszellemüléssel gondolhatjuk azt is, hogy e jámbor gyülekezet örömnépébeni osztaozásra, egész sereg angyal' lebeghet itt láttatlanul körülünk; mert akkora darab földön, mekkorán e hajlék fekszik, az isteni szemle akár e hajlékra magára, akár karzatára, tornyára, vagy e szent asztalra tekintsen ²⁾, anynyi megmosolyogni valót: szívjóságot, kegyeletérzetet, s áldozatkészséget alig találhat kifejezve, mint a mely itt lételt adott e templomnak s tartozékainak. Megmosolyogható főleg az a kitartás, melylyel e gyülekezet isteni hasonlatosságot törekedett kivinni avval is, hogy — viszonyait tekintve — semmiből teremtett. Megszólalt itt a buzgóság, s monda: legyen templom — és lön templom.

A hideg philosophia tán ezt mondaná: felesleges volt ez erőfeszítés, e küszködés, ez önmegróvás és áldozás; mikor itt néhány lépésnyi távolban kész templom volt ³⁾. Volt és van, s ám legyen is; de az nem a miénk, s a kettő között a féltékenység határútja vonul el. A keletről nyugoti irányt tartó utca egyiket délre, a másikat északra helyezi; s adja Isten, hogy ez elválasztás soha se

¹⁾ E beszédet éneklés, prédikáció és ismét éneklés előzte meg. — ²⁾ Czélzás az új templom, új harang, új orgona s új szent asztali készülékre. —

³⁾ Csak egy keskeny utca választja el a templomot az ev. ref. templomtól.

juttassa eszünkbe a delejtü északi és déli sarkpontjait, melyeknek a természet nagy törvénye szerint nem lehet, nem szabad érintkezni soha. Szépen hangzik ugyan ajkainkról: „atyafiak vagyunk, testvér-egyház vagyunk“, de maga az ajak is, és a szív a delej két sarkát képviseli legtöbb esetben. Ilyenkor aztán az jut eszünkbe, hogy hihetőleg még meszsze van, ha lesz is, az idő, midőn a vallás szelleme, tisztán minden felekezetestesség porától, minden credot magában felolvasztva, anynyira áthassa a lelkeket, hogy a magasabb műveltség színvonalán álló keresztény, akár mely templomban, s minden utógondolat nélkül elmondhassa: „ez az én templomom“. Meszsze-meszsze még e kor, mind a mellett, hogy napjainkban élénk mozgalmak fejedeznek alólról és felülről is arra, hogy ha nem minden ember lehet is phiosophus, a teljes szabadság szellemében érezze minden szív s vallja minden száj a minden vallások kivonatát: „az Isten lélek, csak lélekben és igazságban imádható“.

Korunk szép jelszava: „szabad egyház szabad államban“ még eddig inkább féltékenységet, mint egymáshozzi simulást hozott magával. Nyitva a nagy tenger, de a belé rohanó folyók izöket, színöket a közös hullámok között is megtartani erőlködnek. A hitfelekezetek egyszer alig voltak tartózkodóbbak egymás iránt, s több apróbb érdekek tusájába bonyolodva, mint éppen napjainkban; lándzsadöfésről szó nem lehet, de annál sürőbb a töszurás. Azért ám szabad egyház volnánk és egyenjoguak, igaz, inkább a papiron. Az a darabka papir pedig, ha aranybetükkal van is be írva, ha nincs lényeg, nincs erkölesi támogatás fejlesztésére, alig ér többet, mint rongy korában ért. Mit is adott csak az új rendszer?! igen! megajándékozott avval, a mi miénk volt; meghagyta nekünk az apostoli szegénységet, mely ugy is tán elvünkben feneklik. Papjaink, iskolatanítóink küszködjenek önkénytelen ascetismussal, ha tetszett magyar protestáns lenni, s még elvégre gyér fillérkéiből juttassanak a gazdagabb felekezetek közegeinek is; s mig ezek a közös hazáéból, s részben a miénkből ragyogóbb comfortot élveznek, vigasztaljuk magunkat, hogy ha ellenkeznék is elvünkkel az apostoli szegénység, késöcskén jutottunk az osztályhoz. Lám a vén Kronosról, az ultramontanismusról, támadt legenda is, hogy többé nem fogná enni gyermekeit; mert ha meg fog éhezni, követ adnak vagy éppen lakatot szájára: ábrándnak bizonyult be, miután nines vállalkozó, ki a korszerü ötletet végrehajtsa; főleg, miután a római szindarab illusioját is köpenyfordítás vál-

totta fel a szinfalak megett, s alkalmasint a királyi tetszvényjog is az archeologiai leletek közé menekülend.

A kor tehát, melyben e szerény ünnepet ülhetjük, eléggé classicus, eléggé jellemző és érdekes; s anynyi is jól esik, hogy e szabadságot nem kell koldulnunk, mint ama sötét napokon, melyeknek nyomása alatt ezen hajlék készült. A haza sorsával tudniillik egyidejűleg omlott romba a korábbi templom. Egyidejűleg támadott hát itt is a gondolat és törekvés: kiemelkedni a romok közül, s kifogni az elenyészés hatalmán; s im a csüggedést nem ismert erély mind két helyen meghozta a diadal örömét. A sebek mind két részről begyógyultak, . . . s ma itt örömmel ölelhetik egymást az egyház és haza nemtői — látva, érezve, hogy a nemzeti és vallási élet, a szabadság lombikjában özszeolvadtan boldogítja a népet; mert jegyezzük meg: ez egyház korlátolt sorsát részben a haza oltárára tett áldozat is nehezítette; de az egyház népe, mondhatni, nemes büszkeséggel nélkülözött csaknem egy negyed század alatt egy harangot; mert tudta, hogy az a lehető legjobb helyre volt áldozva, midőn a védelmi szükségét látott hazának adta, s azon hitben lelte vigasztalását, hogy a hazát boldogítani, egyik legszebb neme az isten-tiszteletnek, melynek jutalma sem maradhat el. A mint itt is történt, hol a szegényedés a közgazdagulás kulcsát képezte; mert lám, az akkor megáldozott kis harang sokkal gazdagabb, értékben és számban is gazdagabb utódot hagyott maga után, ott fenn hirdetve, hangoztatva a közös imádságot, hogy az akkor szegény haza is, hozzá hasonló mérv szerint legyen fénylőbb és gazdagabb!

Ugy-e tiszt. h.! ennél nemesebb, ennél magasztosabb eszmének képviselője s illetőleg emléke alig lehet templom mint ez, s éppen a haza sorsának fejlődésével egy lépést tartott synchronismusa által! . . . Adja Isten, hogy álljon itt századok hosszu során át, és az ezzel kapcsolatos iker-emlékezet mosolygó képe semmi vihar zavarában el ne komorodjék, derültsége el ne mosuljon soha. Ne érjen oly időt soha, hogy körülte a hon fénycsillagai lehulljanak, s szomoru éj boruljon alkotmányára. Különben is legyen ez, örök időn az, a mire eredeti rendeltetésénél fogva is útalva van: a magasabb erkölcsiségnek s vallásnak menedéke, s világító őrtony a szellemi sülyedés örvényei felett, tiltakozva a később maradéknál is: az egy Isten imádás hanyatlása, vagy bármi részbeni elfajulása ellen; ugy ez Isten nevében, az állambomlás, ma

gán élet bűnös elzsibbasztása, s a közerkölcs és miveltég homályosítása ellen is. Tiltakozva, de közre is működve a közjóllét, szabadság és jellem-nemesedés megdicsőítésében. Ennyiben már elmékedésem további iránya is meg van jelelve; de határozottabban is elmondom: szándékom kifejteni a templom rendeltetését az államban; továbbá az egyéni életben, illetőleg az anyaszentegyházban, s végre a közmivelőds ügyében. Meglehet, e korszerűsíthető tárgyak, ez ifju eszmék többecske szabad lebegést s elevenebb színezést is elbirnának, mint a menyinyi ősz hajaktól telhetik; de talán ha nem repkedünk igen fenn, inkább kikerüljük az orthodoxia és reform küzdelmeivel összeütközést, miután azok még ma alaktalan elemként, de ott lebegnek felettünk, s hihetően még ez idő szerint magasabb régióknak szánvák, mint a melyben a hitközönség itt alatt él. Tisztelet és idvezlő jobbkéz a nemes törekvésnek ott fenn! De mig meggyulna ott a vezértűz, saját erőnkét kísérsük meg a helyes irány felé hatolni. Én indulok a válságos úton, azou reményben, hogy részeteokról biztató ügyelemmel, legalább béketűrőssel fogok találkozni.

I.

Midőn a templom erkölesi helyét akarom kijelelni az államban, távol vagyok attól a gondolattól, hogy a vallást, melyet az látható alakban képvisel, általán véve, állam-intézménynek tekintsem, vagy ki tudnék békülni ez eszmével. Mert a hol ez elv kap uralomra, a végelemzésnél aztán nincs tekintet a vallás lényegére; Zendavesta, Korán vagy Evangelium-e a dogmák kútfeje, s tartalmaznak-e azok közerkölesiséget, arra semmi gond. S így e profanatioja a vallásnak, az örök igazság lényegét támadná meg: s annak tekintélyét, befolyását csökkentené. Ezt pedig Jézus apostolainak közönnyel venni, s túrni nem szabad. Különben igaz az, hogy az emberrel született nyers szabadságérzet, a hol s a mig teljes higgadságra nem jutott, kitünő akadályt képezett a népek megtelepítésében s öszszetartásában, s meg is makacsította azokat a korlátozó intézmények ellenében, anynyira, hogy a fegyelem borzalmái, a vérpad rémképeitől kisérve se voltak elegendők a csatangolástól s kóborlástól őket elszoktatni; hanem igénybe kellett venni a rábeszélés s lelki meggyőzés, megnyugtató útját is, s így bevonatott a vallás is a polgárosítás nehéz munkájába. Machiavelli nem merte határozottan kimondani, hogy Róma nagy

ságára a Romulus fegyvere vagy a Numa lithuussa volt-e jelentékenyebb befolyással. De míg az ő kétkedéséről, s ez érdeemben az emberi nem s népek és birodalmak sorsáról elmélkedünk, századok léptetnek el előttünk erényeikkel s bűneikkel, tanuskodva, hogy minél nagyobb körben működik embernek vagy társulatnak s egész korszaknak is az államra ható befolyása, annál több szükségök a vallás ihletésére, s annak szellemében alkotott korlátokra; mert a ki itt féket nem ismerve nyul a közdolgokhoz, legyen bár a szó egyéni hatalomról vagy commune-ről, szörnyeteggé válik, s rettenetes mint a setétség öldöklő angyala. Franciaországnak legújabb történelme meghazudtolta azokat is, kiknek az a hite, hogy a csupa polgári lelkesültségnek, miveltségnek vallást pótló ereje általános volna a népek életében. Innen írhatjuk meg, miért irtódnak az állam-bontásba kezdett forradalmak anynyíra a vallás intő szavától, a mint Jézus is megjegyezte: félnek a világságtól, mely megfeddené az ő tetteiket. Lám az első, a nagy forradalom kimondván, hogy nincs más Isten, mint az ész és a népfeliség—Robespiert, ki már a hatalom főpontján állott, bántotta ez eretnokség, s egy ihletettebb pillanatban ezt iratta az oltárok felibe: létezik egy felsőbb lény; s ez engedékenyséért vérpádon múlt ki. Aztán nem oroszlanokká vadulnak-e a vallástalan hatalmak?!... egymás véréből sem rettennek vissza, s bárány vértől iszonyodnának-e meg?!... Nem hiában mondja koszosur költőnk: „a nép isteneiben, vallásában nyomja ki jellemét“. Így van ez a szoros értelemben vett vallással, e láthatatlan egyházzal; de a templom, mely nevével is az állam érdekében rendezett jós-intézményt (contemplatio) emlékel, miután újabb szervezkedés rendén a vallás örhélyévé vált, se maradt adós soha az államnak azon darabka földért, melyet hivi számára lefoglalt, sem a jogvédelemért, melyet viszont-szolgálat fejében az államtól nyert, s a neki itt jutott szerepet mindig betöltötte, nem csak midőn a közérdekü intézkedéseket s parlamentalis küzdelmeket megnyitó és bezáró: „jővel szent lélek“ s „téged Isten dicsérünk“ viszhangját a birodalom véghatáráig utánzengi, miután azok szellemét elébb az államférfiak lelkébe szállította; hanem a kezdetleges alakulások szervezésénéli közreműködésével is. Magában az ötlet, mely szerint a templomok a legrégibb idő óta a vidék emelkedettebb pontjain épültek, sejteti azon számítást, miképp azok minél terjedtebb körre gyakoroljanak befolyást, nem engedvén feledni a főhatalmat, mely

Istennél van. S e tekintélynél fogva, igen sok helytt menhely-jog is levén vele kapcsolatban, egy ponton tömbüljenek a vidék és elszort népe minden érdekei, a mint ezt nem csak a Romulus nép-gyűjtő államcsinjában, hanem valamenynyi ismertebb régi népség történelmében láthatni. A legtöbb szerencsével látjuk ez eszme fényével körülragyni a jeruzsálemi templomot, mely anynyi millió népet, s anynyi ezer év alatt, s oly bámulatos szívóssággal birt öszszetartani s megóvni az elkorcsulástól. S nem csak addig, míg a theocratia dicsősége fénylett a Sionon, hanem akkor is, midőn Babilonból sirt haza a nemzet fájdalma, mint ez a LXXXIV zoltárban oly lélekig ható szókbán nyilvánul, — — és akkor is végre, midőn már a Talmud által fel volt mentve a nép a polgári érzelmek kötelmétől, s mint kötelét vesztett kéve szóratott el az ismert föld minden vidékeire. Volt e nép számkivetve, üldöztetve, küzdve nyomorral és szegénységgel, s mégis soha ki nem mosult lelkéből hagyományos nemzetiségi önérzete, tápláltatva a nagy templom dicsőségének emlékével. Hadrian-tól megvásárolva az engedmény is, hogy évenként vissza lehessen menni a szent falak közé, megsiratni a lehanyatlott polgári életet s dicsőséget; mi alatt a nemzetiség érzelmét, a szent város felé fordulva végzett imázás, a távolban is, mind anynyszor fel birta újítani, s gyökerét a szívbe mélyebbre bocsátani.

Ha tán nem is ily plasticai kidomborodással, de nem csekélyebb szerencsével, s tisztultabb elvek kíséretében merül fel e nagy eszme a kereszténység évkönyveiben. Az első keresztény templom építése, s a pogányokénak e czéla alakítása, a mi a negyedik század elejére esik, tehát oly korszakba, midőn nyugoton a népelem már páriává volt csigázva, keleten pedig a világhírű törvénytudás mellett is a legzavartabb democratiai császárság zsarnokságába sülyedt Bizanczban is minden szabadság, s nemesült erkölcsérvet ki volt halva a lelkekben: — — igen! e korszakban életre való ötletnek mondható az államéletre; mert általa, az addig temetőkön, barlangokban, de minden esetre rejtekben lappangott hittan át lön adva a nyilvánosságnak; szabadon kezdett hirdettetni, s eszmetársulásnál fogva, az általános szabadság eszméje felébredt több százados tetszhalálából a népek, nemzetek lelkében, ki levén mondva, hogy nincs hatalom e földön, mely a lelkiismeret felett jogosan uralkodhatnék, s evvel le volt téve az állam talpköve, nemesebb értelemben. Kifejezése lett hát a templom-rendszer

életbeléptetése a már közösen érzett szükségnek és óhajtásnak; hogy a nép a folytonos hullámzás közt el-végre gondoljon a megállapodásra, s helyhez kötve, szellemi, de érzékelhető érdek által fűződjék egy darabka földhöz, melyre az égi szabadság fénye ragyog le, nehogy másként a profán áradat magával ragadja. Fűződjék oda pedig kegyeltes tisztelettel, s tekintse azt otthonának. E sikerült kezdeményezés után évről évre, századról századra a megállapodás szükségét átérzett népségek, főleg, a szent előnevet viselő helységek, traditionalis hit szerint, a nevezett szent egyéniség nevére emelt templomok körül tömörültek egész községgé; mint hihetőleg éppen ez is, melyben vagyunk. S így az átvonult, s részben az építkezést szenvedélyesen űzött népek által épített templomok, mint magokban is anynyi erőd, a lovag várakkal s a demagogok sásfészkeivel vetélkedő befolyást viltak ki magoknak Európa földképének kipontozásában, s colossalis jegyek emelésében, melyek körül a nép csoportosuljon; nyugalomba tétesség a vándorbot, s hüvelybe a rabláshoz szoktatott fegyver, s a nép tanuljon otthon ülni, dolgozni, imádkozni, s polgári rendhez szokni. Minden esetre könnyítették az ez érdekből nyugoton szervezkedő hatalmak működését a horda csoportok rendezésében. E mezőben találkozunk sz. Istvánnak apostoli buzgósága által a kunyhók és sátrak felibe emelkedett egyház köré csoportosuló magyarjaival is.

Ez érdekből, s ez időből magasul ki két iker óriás árnyképe nyugoton, mint a civilisatio zászlóssai, azon egy hatalomtól, Nagy Károly fejéből születve: a pápai tekintély polgári fegyverzetben, s a feudalis rendszer. Meglehet, magában mind a kettő indokolt kényszerűség eredménye, s korszerűleg tapasztatos intézmény. Amaz, hihetőleg, nem egyéb, mint szükségelt véderő a vallás tekintélyének emelésére, s oltalmazására a kóbor népcsoportok ellen, s megfenyítésére a netán rakoncátlankodó olygarcháknak is, kik nem egyszer sülyedtek a zsarnokoskodásig, emez, a hűbérkedő, s földhöz kötött, rustificált köznép patriarchalis oktatására, védelmére s boldogítására irányozva. De az idők folytán mind a két testvér egy betegségbe esett: túl-túl nézett az eleibe vont korlátokon, s evvel megásta saját sirját, mert boszura ingerelte az emberiség nemtőjét, s ezer évi élet után ütött mind a kétőnek órája, a mint meg is volt írva az ezer telik, ezer nem telik című legendájokban, az apocalypsis jós lapjain (Jel. 21). A kisebb testvér huszonhárom év előtt tette le közöttünk páczá-

ját; a korosabbik, ki olyan Jákob-féle első szülöttség dicsőségében buborékolt, ez éven végezte pályafutását a protestantismus közvetített sulya alatt, melyet háromszáz év óta megsemmisíteni eredmény nélkül törekedett; s meg lön evvel előzve Mazzini-nek egy korábbi aggodalma is, mely szerint Olaszhon emancipatioját a népnek protestantismusra térítésével kellett volna kezdeményezni. Mert meglehet, hogy e hatalmak fénye, mint az ég távol vidékein elhalt csillagoké, az elenyésztés után is soká látszani fog; de régi befolyásuk többé soha. Létezésük és elhanyaglásuk, erényeik és bűneik felett itélni már a történelemnek van átadva. A mi már e megtört hatalmu tekintélyek, igen sok esetben önző és drasticus érvekkel támogatott működése után is, az államélet titkaiból tovább fejlesztésre vár, szelidebb eszközökkel: rábeszéléssel, méltányos jogbecsüléssel s megnyugtatóssal — a legrosszabb esetben is — a hit lángostorávali kezelése, templomainknak maradt kedves köteletségül; miután egy másik rokon szellemű befolyásos tényező, a magasabb erkölcsiséget, s nemesebb izlést, az állam-alakulás vajadásának sötét napjain képviselt lovag-kor is már régen beolvadt a civilizatio légkörébe. S talán e szelidebb út, e szerényebb eljárás előtérbe nyomulása megfejtí az Oxenstierna már közmondattá vált elvét is, mely szerint „a világ kormányzása kevés bölcseséget igényelne“. Keveset, meglehet, de a javából, melynek kezdete, mint a szent könyv mondja, az Urnak félelme, s kivonata a gonosztól való eltávozás, s mint ilyen, szellemével parancsoló hatalomként öröködjék a közérdek felett.

E tannak is meg van saját ellenzéke, mely a templomok szaporodását, mi a reformáczió korszakát s azt követett századokat jellemzi, az állam ellenségének tekinti; a menynyiben az a nép közé Érisz almáját dobva, véleménykülönbséget, meghasonlást, s egymástól eltérő nézeteket hozva forgalomba, a polgári élet érdekében is az állam nyugalmanak ellensége volna. De miután e tetsző szakadások teremtették az állam nemesebb igényeit: szabad gondolkodást, eszmesurlódást s democratiai érzületet, mondhatni, éppen ennek fejleménye, hogy a népek megmentettettek a széthullástól: erősebb érdekekkel fűzvén azokat egymáshoz, mint a vak engedelmesség és félelem; a mint ezt az újabb kor polgári nézetei igazolják. Ha ki e feltevésen téveszmét lát, Rousseau-hoz útasítjuk, ki éppen több kisebb állam frigyesüléséből teszi lehetővé a nagy államok életét.

Eszünkbe juttatják hát a templomok a helységek felibe emelkedett csupjaikkal Egyiptom guláit s Memnon szobrait, melyek a mellett, hogy egy korábbi elhanyagolt birodalom és korszak emlékkövei, egyszersmind megkötik a futó homokkal annak kalandor népét is, s irányadóul szolgálnak a beláthatatlan puszták vándorának, jelezve: hol kezdődik a civilizáltabb világ, s hol kell keresni embertől lakott földet. Templomaink azonban, szellemi oldalról is tekintve hatásukat, többecs két is eszközölnék; mert a mellett, hogy a vidék panorámáját kiegészítik, s tájékozási pontokat alkotnak és emberek közé vezetik a gondolatot, a bennök lakó elvek által ki jelelik a határt is ember és állat között, melyen túl már az ember testben, lélekben tőzsomszédja, lakó társa, kenyeres pajtása és kebelbarátja az oktalan állatnak, ... s ott már, és csak is ott találkozzunk Darwinnal, a mint kutatja és elemzi az emberfaj eredetét, s határozgatja a fokozatokat, melyeken azt át kell vezetnie a civilizáció tetőpontjáig.

Talán igen is messze jutánk, ... térjünk vissza magunk közelébe, s vessünk figyelmező pillanatot templomainkra, saját illetékes helyükön, az egyéni élet tüzhelyét beölelt anyaszentegyházban.

II.

Az anyaszentegyház kiegészítő része az államnak, tehát nem „állam az államban“. S mint ilyen, a lélek nemesebb igényeivel és reményeivel foglalkozik, s azoknak dajkája s véd-nemtője, s érdekekben szövetkezve a polgári hatalommal, a vallást oltalmazza azon veszélyek ellen, melyek akár mint államelvek, akár mint a philosophia kinövései, vagy közromlottság ferdeségei annak méltóságát megtámadják, s megfosztani törekednek azt az erkölcsiség emelésében, s a magán ember lelki megnyugtatásában váltig kifejtett és megdicsőített befolyásától. Ezért nem könnyű a feladat, mely az anyaszentegyház irányát képezi: küzdeni a bal fogalmakkal, melyek — mostanról szólva — korunknak is betegsége.

Korunk, mintha most menekült volna vizözönből, egészen újnak mutatkozik, tapasztalás jele nélkül, tervein, gondolkozásán, alig ha nem vehető észre valami a szabadság mámorából, ... a mint ez az átmeneti korszakokban rendszerinti eset; mert alig ismer határt valamiben, s mind a jóban, mind a ferdeségekben tulságolásnak adja jelét; és ha a szellemiekben, inkább a polgáriakban pá-

ratlan lelkesültséget tanusít, bizony a világközi ragaszkodása is merészebb s anyagiasabb, mint volt valaha.

Mintha meg is esküdt volna e század, hogy a társadalmi viszonyok érdekében nincs szüksége emberre, csak polgárra, s ezért mind az, a mi a szorosabb értelemben vett emberre vonatkozik: szűzies erkölcs, léleknyugalom, vallás, üdv és kárhozat esetlen fogalmakká lettek . . . leszorítva a szellemesebb élet szinpadáról. Pedig a társadalomban, bármily ragyogó eszmény a közügy felkentjeként szerepelni, nem csak polgárra van szükség, a ki vért ontson a honért, hanem emberre is, ki melegen érezzen embertársai iránt a világfájdalom kísértetei közt is, és samaritan kézzel ápolja a nemes ügyben kapott sebeket, s kinek csalódásait, fájdalmait csak is a vallásos resignatio túlvilági vigasztalása teszi hordozhatókká. Ha csak ott végződne a polgári élet feladata, hogy tisztá kebelrel, vagy még szinpadi látványossággal is haljunk meg a közügy terén, ha vérpadon is, az apotheosis szellemkarjai fektetnének sirunkba, és beragyogna oda a pálya dicsősége, s vértanui bábérpora lenne nyúgágunk. Mert lám, Caesar bár hálátlan baráti kezek gyilká alatt esik el, dicsfényben emelkedik fel emléke a történelem sötét lapjain, mutatva a leghősiebb vigaszt, miképp a különben nemtelenül borzalmas eljárást éppen senatorok végzik el. De van az e szakmához tartozó képeknek egy igen sötét árnyék-lata, midőn meghalni nem lehet, nem szabad, míg előbb a polgárból ismét ember nem lett. Ez aztán a legkísértetesebb válság. Mert a társadalom, ha nem mindig tépi is le korábbi bálványairól mostoha kézzel az imádás jelvényeit, nem igen érzékenykedik elviselt embereit magányba dobni, s átadni a szép álmak, s néha tán még szebb való után is mind azon szenvedéseknek, melyek között a vallás szokott lenni utolsó vigasztalónk, melyet addig megvetettünk. E galgotai úton találkozunk a legistenibb emberrel, Jézussal is, kereszttel a vállán, miután vértanui útjában a hős halál dicsőségétől is megfosztani kész aljas szolganép által le is pökdöstetett, s viszont, a közbizalom ezer számüzöttével, kik mint korábbi büszkeségök rokkantjai keresik, ha késő nem volna, az élet vizének enyhítő kútját, s a vallás gyógybalzsamát, s panaszkodnak a népkegy csalfa ingatagságára, mely Drakot Aeginában triumfális virághalmaz közé fulasztja, s a sedáni szárnyaszegett sasot, kít Orsini bombái még fénylőbb magaslatra emeltek, a plebiscitum kaczer ölelései közt vezetni tévútra s fojtja meg.

Általán véve, az ember saját veszte nélkül örök igényeit, miknek biztositéka a vallás, fel nem adhatja, s égi származását, sem a polgári ovatiok, sem az egyéni élet kísértetei közt meg nem hazudtolhatja, s Istenneli viszonyát megtagadni, s a vallással lába alól a legszilárdabb álláspontot bukás nélkül kimozdítani, éppen úgy nincs hatalmában, mint a növénynek elhagyni a talajt, melybe gyökerei fektetvék. Két kamarája van az ember-szivnek. Egyikben lakik a világ a hon miniature képében. Ebben vesta-tűz szokott égni, melyen Scaevola gyontatja jobb kezét: miért nem ölt ellenséget, s mely tűznek hamvából is egy római birodalom származhatik. A másik kamarában lakik a mennyország: Isten cultussában. Itt is szent tűz lobog, a midiani csipkebokor tüze. Ég, lángol elfogyhatatlanul, s mint ilyen jelképezi az emberi elhivatás Zenithjét, az krökkévalóságot.

Ez az ember eredeti állaga. A világi élet legragyogóbb eszményei közt is csak a vallás teszi őt egészzé; és neki ellensége s gyilkosa az, a ki hitének, meggyőzésének nyugalmában könnyelműen botránkoztatja, vagy éppen ki akarja azt ölni lelkéből. Ide gondolt sz. Pál is, midőn az így alkotott embert világ és Isten között eloszthatatlannak tekinti, s hiveit eként lelkesíti: avagy nem tudjátok-e, hogy Isten templomi vagytok, s az Ur lelke lakik bennetek?!... Botránnyal határos tehát a Schisma, melyet napjainkban a tudománynak némely öntelt viadorai igyekeznek felléptetni az anyaszentegyházban. A régibb időkben t. i. a tudomány, mig nem volt anynyira hiu, dicsvágyó és börze szellemü. a vallással mint öszszenőtt iker-testvér működött az erkölcs-világ nemesítésében, s ez úton Isten országának e földön megalapításában; de napjainkban vérarulást követett el; s miután az ál-miveltség Mefistoja a végzetes sectiot megtette; testvérét, ki nélkül addig nem élhetett, a helyett, hogy annak országába nagyobb világosságot vezetne, elhagyta, s annak ellenségével szövetkezve támadást kezdett; a scholasticismus fegyvereit most rozsdának hagyva, szemfényvesztőbb két élő törrel: közönnyel, scepticismusi álérvekkel s international esetlen eszmékkel s anyagistenléssel úzi csatározását; s úgy látszik, egymaga akarja behódítani az egész szellem-világot, s mindenhatóbb, daczosabb akar lenni a vallás ellen, mint voltak valaha az eretnekesség és a hitdüh máglyái. Zászlóvivője a természettan, miután mai terjedelmével nem szorítkozhatik a biblia keretébe, mint ez régen

a betűhöz ragaszkodóbb korban történhetett, az egész bibliát, annak égi vigaszt adó kútforrásaival együtt kívánja zsámolyul, s annak romjain akar magának profán trónt emelni; s úgy látszik nincs meszsze attól a gondolattól, hogy egy újabb Ninive, újabb Babilon emelkedjék fel, mely aztán bukásával az egész szellemi és erkölcsi világot magával hordja; mintha bizony nem találhatna ennél hálásabb, közhasznubb s idvesebb tért a nagy világban, erejét megkísérteni. S általán véve keserítő állapot, hogy ha az Istentől s a társadalmi élettől nyert előnyök jönnek alkalmazásba a vallás trónjának feldöntésére s annak ember-nemesítő s boldogító befolyásának megsemmisítésére. S mégis, nem minden nyomon találkozunk-e az idoizmus botrányos műszavaival: „avult pap rege minden vallás, azért ha szent, mert régi, s tanítványai mik egybek, mint az emberi kislelkűség és remény nagyított árnyékai?! . . . Meg volt ugyan minden kornak e szeszélye, e maníája; de szerencsére ez is azon divatokhoz tartozik, melyek minthogy illetet, erkölcsöt és izlést sértenek, korábban elmosulnak, hogysen általános uralomra jutnának. Egyébiránt hatalmas tekintélyek is adták jelét, hogy az igazság gyilkolására emelt fegyver véletlenül kiesik az orv-kezekből. Lám, a korsikai hős, ki különben nem igen akart több mindenható lényt ismerni mint önmagát, és századjának is bűnül róttá fel, hogy az istenítés babériját fősvényebben osztja, mint a mythusok századjai, Laplaceot mégis megfeddette, hogy az ég alkotmányáról irt művében egyszer se említi Isten nevét, ámbár ez elég naivsággal akart a vád alól kitérni: „nem volt szükségem hypothésisre“. A különben eretnokség hírében állt Ferneyi philosophus pedig, ki egy szeszélyesebb pillanatában egy maga készült megsemmisíteni mind azt, mit az apostolok tizenketten alkottak, higgadtabb óráin magának gyónva, arra gondolatra jött, hogy ha Isten s vallás nem volna is, alkotni kellene azokat. Nyomják hát bár egyéni tévedések, vagy ferde kóreszmék a vallás tekintélyét s hitelét, nem terjedhetnek azok túl a pusztá ellenzékiesség szerepén, mely a legtöbb esetben erősíti inkább mint gyengíti a normalis állapotot; övé, a vallásé hát az ország, hatalom és dicsőség; nem is törékeny üvegcsillám az, a mely csak napos idő fényén ragyoghatna; hanem szilárd gyémánt-szirt, melynek setétben is fényleni kell... fényleni bé a kísértetes árnyak világába is.

S éppen e diadalt kivívni, megtartani és biztosítani; legyőzni a setétség angyalainak támadását, s elnémitni a hittagadók kigyó-

sziszegését, hivatása templomainknak. Jöhetne itt ellenvetésül, hogy „az Isten kézzel csinált templomban nem lakik“; de sz. Pál, midőn e feladvánnyal lépett az athenei arcopagusz elé, még csak az a gondolat foglalkodtatta a nagy férfit, hogy az evangéliumi tan megmarad a philosophia keretében, s mint látszik, távolról se eszmélt arra, hogy az saját szerü intézménynyé fogná magát kinőni; s a vallást, az egész világon beölelt scenirozási elv, mely pár évszázad után a kereszténységben is helyet nyert, ha hol nem ment szinpad-i vakító disztiménezésig, mint a növény beléletére a külkéreg... védelmet nyújt ez intézménynek. Egy kis oltári fanatizmussal azt is lehetne mondani, hogy a vallás, mint a lélekszabadság nemtője, elvileg csak rendszerbe se szorítható, s válaszfalakra sincs szüksége, hogy boldogíthassa az emberi nemet. De lám, a vallás ott boldogít legtöbbet, hol látható tettekben nyilvánul, s ezért philantropiával szövetkezve a gyakorlati élet mezején működik. Azok az érzékiségből táplálkozó ördeklődések pedig, melyek a nemes tetteknek magvát, kiindulási pontját képezik, rokonok s pályatársak azokkal, melyek az embert, kitől aféle érzék feletti elragadtatást, átszollemlést nem mindig várhatunk, külalak, s tán egy kis felekezetségszinezése által meghódítják, lefoglalják a vallásnak, s avval egy úton járó lelkesültségnek, és többnyire zilált eszméleteit körvonalozzák is, hogy azok kellő rendben és időben juthassanak oda, hova már természetüknél fogva is gravitálnak, és szánvák is — Istenhez. Az embert, ki az eget is a láthatáron a földdel érintkezni s összefolyui látja, bámulhatni-e, ha e szabály szerint szövegezett mennyországát is az áhítatosságnak szentelt falak fokozatán bírja magához lehozni, kebléhez szállítani és szorítani?! . . . s bocássuk meg neki ha kegyeletes méltánylatra emelt korlátot bír tenni különben többször lenge eszméletének, és saját templomában keresi, ha tulajdonképpen nem is az Istent, de az Istentől származó lelki erőt és vigasztalást.

Kazinczy Ferencz erdélyi útazásakor hibául tette kolozvári templomunkban, miért irták falálára: az egy Isten tisztelétére. „Felesleges az — mondá — mert hiszen mindenki tudja, hogy a templomot éppen a végre szokták építeni“. Egy világos főnek ily nyilatkozata folytán is tisztában lehetünk a templomok rendeltetésével. Ugy is van!... Midőn templomot építék, kifejezést adtam azon meggyőződésnek, miképp Isten van, Istent hiszek. S midőn szent elfogódással léptem át annak küszöbét, jeleztem az

iránti bizalmamat, hogy ott vigaszt, enyhületet találok, s lelki erőhöz jutok, szembe az élet zivataraival, s ez engem boldogít. Mondhatják nekem ekkor, hogy ott Isten nem lakik, de hogy az én számomra bizony az istenség teljes dicsősége honol ott, azt tőlem senki el nem okoskodhatja. Tudom azt is, mit ide vonatkozó szabadelvű phrazisnak tartanak: „a ki dolgozik és jót cselekszik, az imádkozik“; de hát ha én sem dolgozni, sem jót cselekedni nem tudok, míg szokott imámat nem végzem; de azt végezve, mindennek, de mindennek eleget teszek: tévedtem-e?!... Ellenvethetik azt is: „mire a templom, ha legtöbbször üres?!... ha nem látogatjuk kellően, s ha oda mentünk is, legtöbbször csak eluntat egy pap híg sophismaival, miket kelletlenül, félig aluva, félig figyelmetlenül kell végig hallgatni, csupa illendőségből?“ Ez sem zavar meg nyugalmamban. Lám, a világ a legvallásosabb, legbecsületesebb emberek közé számítja a Quäckert, s ő is templomba megy lelki erőért; pedig többször ott szót se hall, szót se szól, s mégis pár percznyi elmélkedés után átszellemült lélekkel távozik templomából. Mert jegyezzük meg: a templom elvégre kővé vált vallás, egyszert Niobe, melynek kő-emplőjében is táplálat van gyermekei számára. És e vigasztal akkor is, midőn az életgondok távol tartnak a szent hajléktól, s jól esik, ha a távolból lebeg is felénk az égies költészetü harangszó, s az áhitatos nép önkénytelenül kalapot emelve sohajt Istenhez; mert ilyenkor súgja a lélek: „ember! ha templomot építettél, ha követ hitbuzgó kézzel köre tettél, az a kő, mint a Jákob kőpárnája is, jele, hogy közötted s Isten közt frigy létezik, s te bízol benne, s ő neked kegyelmes atyád; oh maradj meg e frigy kötelékében, s míg annak szelleme lakik szivedben s vezeti érzelmeidet, az a kő a te hallgatag imádságod marad, s a frigynek pecsége mind örökké“. Ne foszd meg, oh világgunyulódó bölcs, az érzékeny embert az üdv e magasztaltságától. Mérget keversz, gyilkosságot követsz el, mindőn megfosztod a jámbort a hit áldásától... Oh ne tedd őt e rablással koldussá az időre, szegénynyé az örökkévalóságra!!...

Még egy van hátra, szemlét tartani azon viszony felett, mely a templomot összszefüggésben tartja a közmivelődés s nevelés-ügygyel.

III.

Itt állunk hát már szembe a nagy Fetissel, a nevelés-ügygyel, e század bálványjával, melynek oltára előtt rakott le a

társadalom minden érdeket, mi az ember előtt szent és kedves lehet: családot, nemzetiséget, alkotmányt, pártszellemet, földi jóllétet, erényt és bünt, hitet s örök üdvöt. Ekkora hódolatot e földön alig talált még valaha világi hatalom vagy szellemi tekintély. Ekkora dicsőségért nem csoda, ha állam és egyház között némi féltékenység támadott napjainkban. Az állam divatos bölcsei laicusabb tárgynak tekintik a nevelésügyet, hogysen csak coordinatiót is tűrjenek ez érdemben az egyháztól. Nem iskola többé a templom, hanem templom az iskola — mondják — s özönviz előtti észjárásnak tekintik, minden nemesebb eszmét és fejleményt az egyházra vinni vissza. Nincs szükség többé — folytatják — az egyház bársony kesztyűjére a politika vaskezéhez, rövidebben végez így, s biztosabb az eredmény; hat ezer év óta működik a vallás az emberiséggel, s alig tudta a porból kiemelni azt, még meszsze-meszsze az ég; odáig emelni erősebb karokra van szükség mint az egyházé. Ez a század hitvallása, s ha őszinte és jóakaratu az, s eléggé következetesnek fog nyilvánulni, bizonyosan az egyház nem fog irigy lenni, első hozni meg részére a hódolatot; mert ez nem akarhat egyebet saját érdebében sem, mint mivel népet s értelmes hitközséget.

Különben az akadályokat, mikért talán panasz lehet az emberiség fejlődésének lassúságában, nem az egyház, hanem a polgári élet idézte elő. Azok a változások t. i. mikkel a világ küzdelmei s a nemzetek surlódásai néha századokkal dobták vissza setétségbe a világosság felé törekvő népeket. És ha valamit meg lehetett menteni a viszályban a lélek kincseiből, rendszerint a templomok szentélyébe menekülve tartatott meg az. Egész korszakok merülnek fel a birodalmak életében, melyekben a népségek ábéczés könyve pásztorbot vagy vérengző fegyver volt; s még a mi civilizált századunkban is, az országok dúló csatái alatt, a tanintézeteknek ellenkező sorsuk szokott lenni a Jánus templomával, mely a zavarok kezdetén nyitvatott meg s azok végeztével zárvatott bé; mig iskoláink a vész közeledtével már bezárvatottak; az ifjuság kezébe, ha birja, ma is fegyver, ha fegyvert nem bir, pásztorbot jut. S így általában véve a birodalmak polgári mozzanatait okolhatjuk, ha az ismeret-gyűjtés szerencséje olykor zátonyra akad, s minden megrázódás után meg-meg elől kell azt kezdeni. Ugy megy biz az. A korábbi emlékek porba dülnek s felettök új küllepel képződik, s a mivelődésnek új aerát mutatnak ki. Minden nemzedék csak egy fo-

big hatolhat, s itt nyomot veszve tűnik el. Jó a másik korszak, s rendesen az is elől, a porban kezdi, s az emberi végesség határkövénél ennek is nyomát befújja a szél. Ez a világmivelődés történelmi haladásának s visszaesésének képe, melyben mindig feltűnő szerepet vittek a vandalismus rakoncztalanságai, melyek a Ptolemeusok műkincseinek feldúlásától fogva a közöttünk lezajlott forradalmi dráma erkölcsrontó s lélekbutító betyárkodásáig elékerülnek a századok és birodalmak történelmében, jelelve mindenütt az utat, melyen a valamenynyire előhaladott nemzedék néha visszatalol a barbaries örvényébe, a mely felett ha megtartásra kísérlet mutatkozik, abban az egyház anyamentő csolnakára s érzékeny karjaira ismerünk.

Azonban az állampolitika, tán hogy olykori tévedése miatt lehető kártérítést adjon, minden időben mutatott érdeklődést a nevelésügy iránt, s ismerte legalább annak fontosságát a népek s birodalmak életében. Már a görögöknél látjuk, hogy a Mytiléneiek súlyos büntetésnek nézték feltámadt gyarmatik ellen, hogy megtiltották nekik gyermekeik neveltetését, s a peloponneszusi háboruban legyőzött hadi foglyok kegyelmet nyertek, ha Euripideszből verseket tudtak elmondani. Angolhonban még a tizenmegyedik században állott a törvény, mely szerint a halálra ítélt rab szabadon bocsátatott, ha tudott, főleg ha fogságában megtanult olvasni. E rovatba sorozható azon érdekeltség is, melylyel a tizenkilencedik század általán véve, s különösen hazánk kormánya is viseltetik ez ügy iránt, s buzdítással és áldozattal is — jutalmazva és büntetve is — hatni törekszik az ország népe erkölcsi emelésére s megvilágosítására, hogy legyen az méltó az alkotmány áldására, melynek élvezésében csak is polgári emelkedettség lehet főtényező.

De mégis igazságtalanság volna megfosztani az egyházat azon dicsőségtől, melyet mindig jogosan élvezett azon hűségért, hogy a nemzetek sorsában felmerült nyugalmasabb intermezzokat mindannyiszor törekedett hasznosítani a közmivelődés fejlesztésére. A pogányok templomi szerkezetét már nem illeti meg ez elismerés, miután azokhoz — az erkölcs fogalmát tekintve — rendszerint kapcsolodnak téveszmék, mik a miveltség fényén szenyfoltként setétkednek. De a keresztény vallás e tekintetben is mindig megfelelt a bizalomnak, melylyel mindeneknek szeméi néznek reá. Az izrael synagogái mellett már a legrégibb időkben iskolákat találunk, és ez elvet mint szent örökséget vette át a kereszténység is, s azt a

legválságosabb időkben is életfeltétel gyanánt tisztelve, buzgolkodott mellette, a viszonyokhoz képest áldozattal s vértanusággal is, templomainak, bár minő felekezeteket képviseltek is azok, kiegészítő részül tanintézeteket rendezvén be. És ezt nem csak azóta, hogy a templomok nyilvánosabb alakban létesültek, hanem már kezdetben, midőn azok még rejtekben és synagoga-szerűleg voltak szervezve. Ez érzékeny oldalon, támadta volt meg Julián császár a kereszténységet, annak iskoláit záratva bé, hogy ez úton az egész intézmény megsemmisüljön. De másként állt a gondviselés könyvében, s a keresztény egyház életben maradt e herodesi csiny ellenében is, és tanított csüggedetlenül. A vizsályosabb napokban pedig, midőn a kalandor népek mindent, mi szent volt, eltapodni törekedtek, menedéket nyitott a nagy becsü ügy számára falai közt, s ott ápolta azt jobb napok derültéig. Főleg a renaissance korszaktól kezdve, melyben kelet nyugottal fogott kezét a féltett érdekekben, s a nyomban következett reformatioval, illetőleg annak védelme alatt és érdekében megszaporodott, s egyszersmind szabad szellemü iskolákkal minden lehetőt megtett, hogy a keresztény nép legyen miveltebb, erényesebb és boldogabb a nem keresztényeknél. Egy pillantás, egy kis összehasonlítás a népekre, meggyőzhet mindenkit, hogy e téren az egyháznak nincs miért pirulnia.

Mert az a panasz, hogy az iskolázott nemzetek nem mindig jámborabbak, erkölcsösebbek, sőt sok esetben szilajabbak, fékezhetlenebbek az elhanyagolt népeknél, nem az egyházat s ennek nevelési szellemét, hanem csak is a nevelésre erőszakolt politikai ferdeségeket illeti; mert mihelyt az állam mellékérdekeket sző a nevelés elintézéséhez, s legkevesebb figyelmet a humanitas terjesztésére fordít, ott a vallás ereje erőszakot szenvedve veszett el. A régiebb korban Spártának volt világhírű polgári iskolája, s kérdés: megállhatna-e ma a miveltség színvonalán egy oly intézet, melyből a köznép ki volt zárva, s melynek tanonczaí a heloták lelövöldözésével gyakorolták magokat a tornászatban?! Napjainkban két váltig mivelt s iskolázott nemzet játszott, mint műkedvelők. egy nagy tragoediát Európa szinpadán, melynek méltó czime „sok baj semmiért“ s azt a jogtiprásnak s vandalizmusnak anynyi látványával, hogy akaratumkon kívül egy kis lélekvándorlás féle hit felé kell hajolnunk, azon sejttelemben, hogy tán Dsingis khán és társainak szellemei költöztek nyugotra?!... Régiebb törvényeink mellett a jobbágy fiu csak úgy tanulhatott, ha földesura engedte, s

nincsen-e ma is akár hány alapítvány csak nemes s határozott felekezeti tanulók számára? Időnkben történt, hogy gr. Brunszwig Teréz nyilvános népiskolát tervezvén, engedély helyett azon utasítást kapta felsőbb helyről, mikép: „a népnek engedelmességre van szüksége, nem nevelésre“. Orosz hon ragyogó főiskolákat tart, s hanyagolja az alsóbb' népoktatást, míg észak-Amerika a népet oktatja, hanyagabb, elnézőbb legalább a felsőbb intézetek iránt. Déli-Amerikában bitóval fizetik a tandíjt, ha ki rabszolgát olvasni, írni tanít. Mondhatni-e tehát, hogy az állampolitikának nincsenek saját titkai a népnevelés körül, melyek felett az egyház rendelkezése sokképp nehezítve van?! s melyek daczolnak annak legemberibb törekvéseivel is?

De az egyház mindig engedékeny volt, nem negélyezett sértett büszkeséget válságosabb viszonyok közt sem, s törekedett — ha egy kis resignatioval is — lehetőleg az állam érdekét is tiszteletben tartva, vele egyetértésben, egy kézre működve, de az evangelium erkölcsi színvonalán vezetni a nép nevelését, úgy is mint engedelmes fél, a mellett is, hogy az oroszán rész őtet illette. Emlékezetünkben van még a fergeteg, mely a nevelés hajóját az Entwurf korszakában támadta meg. Az egyház, mint álmából felriadt anya, vészharang hangját véle hallani, a mint brennusz kard is dobott a mérlegbe, a mivel a sulyegyen tétetett ingadozóvá, és im, a rémült anya gyermekeire tekintett, búsan és kérőleg: megjött aztán az áldozat, lesimultak a habok, s az egyház eszménye megdicsőülve magasodott ki a hullámok felett; s mentve lön az ügy, a missio nélkül tolokodó hatalom beavatkozásától. Talán éppen a kipróbált hűség az oka az átalános ragaszkodásnak, melylyel az egymást át- meg átmetsző intézkedések daczára, birodalmunk nagyobb része szóval és tettel adja jelét, hogy a nevelés ügyét az egyház kizárásával egyedül az állam kezébe letenni ez idő szerint még nem kívánja. S tehetné-e az egyház, hogy ragaszkodó gyermekeit elszakítsa az anya-emplőtől, mielőtt azok megértek volna a teljes elválasztásra?!

Ugy látszik, még nincs megérve a nép is teljesen arra a bizalomra, mikép a polgári kormány a nevelésügyben tiszta szándékkal járna el, s beavatkozásának ne volnának titkos tervéi, rejtélyes utógondolatai; addig pedig, a míg okkal vagy ok nélkül, legkisebb gyanu is helyet talál a lélekben, a nép, sokszori csalódásaira emlékezve, féltékenykedik. Az egyháztól elkülönített köziskolák eszményét, a II.

József császár idejebeli németesítő intézetek elhanyaglása után, közöttünk a lelenczféle házak képviselték némi részben. Nincs ezekben tekintet családi, nemzeti, vagy hitvallási érdekre; de nem azért, mintha ezeket tiszteletben kellene tartani; de ellenkezőleg, hogy ezektől eltekintve, s velök nem gondolva, egy határozott irányban és célra legyen vezetve a nevelés. Alig ha ez aggodalom nem kapott erőre a nép lelkében, főleg ott, hol befolyásos egyéniségek a népet ámitják; s ha azt kormányellenes gondolkodásra hódították, azt hiszik, útba indították az ábrándozott kanahán felé. Innen fejthetjük meg, hogy a jobb útra kényszerítő lépések még makacsitják a sokaságot a visszavonulásra. De a mi késik, nem bizonyosként marad el, s bizunk kell a jobb szelleműek hűségében, hogy vezetői lesznek a tévedt tömegnek, s mint ilyenek, átértzett missiojuknál fogva hódolatot eszközölnek a kormány nemes törekvéseinek; s megértendő minden nemzedék, hogy boldog az ország és korszak, melyben egyház és politika, a templom és a parlamenti terem, vetélkednek a nép erkölcsi nemesedését előmozdítani; feltéve, hogy e vetélkedés egymást érti s egymás működését hatványozza.

Van valami, s tán igen is sok, a helyzet költészetében is. A nép az iskolát a templom gyermekének tartja; s úgy az anya meleg ölében özsze nő a tudomány a hitvallással, s a szent falak árnyában tenyésznek az angyalkertek, s szeretet házak disznóvanyei, az égből szállt harmat alatt, s ez úton szelidebb eszmék hajtának ki a szivben; s minthogy az emberfajnak általán véve több szüksége a vallásra mint csak tudományra, az ábéczével a vallás, s evel az erkölcs elemei is tenyészetbe indulnak, s ha egyszer meggyökereztek az egyház zajtalan talajában, szilárdabban daczolnak a külvilág zivataraival is, bárhonnan jöjjenek azok. S ha az Izrael népe templom érdekü, vallásirányu nevelési rendszerével elbirt sajátítani s becsülni honszerelmet, nemzetiséget, miveltséget és philantropiát is, utolsó falat kenyérének megosztásáig; miért volna ez agyrém, más helyzetben és viszonyok között is?! Sőt éppen csak világunt pessimismus vonhatja kétségbe, hogy mind e társadalmi, emberi és polgári erényekben, Európa és hazánk is a fejlettség méltányos fokozatán áll, mind a mellett, hogy tanintézeteink a templomok sz. tüzeről gyújtott fáklyákkal virasztják át századok óta a tudatlanság éjszakáját, s terjesztnek világosságot. Egyébaránt, ha a társadalom elég szerencsés egy emlé helyett kettőt is adni a miveltségnek a nép közé szivároztatására: ez csak is fénye és dicsó-

sége a korszaknak; s a ki ezt kétségli, hasonlít a makranczos csecsemőhöz, ki mert egyik emlőre szokott, a másikat marezangolja. Csak rendesen érvelt s kiérdemelt bizalom legyen hát a kormány iránt és részéről is az ügy sérthetlensége érdekében, s mind két részről higgadt jó akarat s rendületlen ügyszeretet a nemes cél kivívására, az egyház megáldva fogja adni gyermekeit a tovább fejlesztő s tán éppen hősiek kezekre; addig vele született kegyelettel ápolja őket, mint a kikről még ez idő szerint számadással tartozik. Üdv tehát és békekéz az egyház és állam részéről a közmivélődés ügyében! Üdv és béke az emberiség nevében!

Azonban, bár mennyire haladtunk is a mivélődés e párhuzamos útján, s bár mennyi kegyelettel s tisztelettel viseltetünk is az ezek felett érintkező cszmék és tekintélyek irányában, meg kell állapodnunk azon gondolatnál, miképp a szoros értelemben vett iskola sem fenn, sem alatt bé nem végzi teljesen a nevelést s életbölcselemi oktatást; alapokat rak, de a tovább fejlesztésre a babérosztó nagy akadémia, a világ, van hivatva. E pontnál már el is válnak egymástól a sokaság különleges érdekei. A magasabb állású, vagy felsőbb pályákra szánt ifjakat a már graduált miveltségű körök, fénylő családi viszonyok, társalgási salonok, színházak, casinók, kormányzati termek és parlamentek veszik át. Ezek e nagy akadémiának kapcsolatos facultásai. Ezeknek gorsövein kell átszűrődni a nyers szellemnek, míg átlátszó higgadságra juthat. Ezek képesítvék lesimítani az emberről az iskolák által még ott felejtett könnyelműséget s néhol ostobaságot s erkölcsi szenyfoltokat is; tisztítják a világnézetet s életbölcselemet; s szépítik az egész szellemvilágot; s ez úton adják aztán a társadalomnak az oszlop-embert, a bálványozni méltó jellemet, és a félistent.

A néposztály alsóbb rétegeiben, s evvel öszhangzó életre ítelt vagy vállalkozott tömegeknél egészen másként történik. Az iskola küszöbénél várják már az e nemű osztályt az élet prozaiabb érdekei: a műhely, a kapa, s egy nagy sokaságot, az utóbbi pályatársak: a barmok. E nomád körzet képezi ezek további világát, s csak a jó Isten és tapintatos társadalmi szervezet menti meg, hogy az ily tömeg maga is a baromiségig le ne süljedjen. Jelen kormányunk jó akarata is, mely a vasárnapi, az ismétlő és felüöttek iskolázási rendszerének alakításában nyilatkozott, alkalmasint csak annyit tett, hogy kijelöli az elődázhatatlan szükségét, s aztán hogy hol és miben kellene segíteni; de teljes elégtétellel nem dicse-

kedhetik. Nem marad hát ezek számára, nyilvános tanintézetül, s az elaljasodás kísértetei ellen az idők minden viszállyával daczolni bíró menhelyül egyéb, mint a templom, s ebből minden irányban kisugárzó erkölcsi világosság. Evvel pedig több van mondva, mint képes kifejezése egy miveltségi közintézetnek, mint például az iskolák falai közt szállásolni képzelt muzsák, s köztök Thalia is, ki pedig néha kellettnél többecs két megenged magának, erkölcs s világnézet idomításra irányuló intézeteiket, örömet templomnak nevezik, s mintegy elváhatatlannak s rokon jelentésűnek tekintetik: a nevelés, mivelődés, szépművészet, művészet és templom fogalmát. Mekkora szerepet s munkakört töltnék be azok a világ értelmi és erkölcsi fejlődésében, a mellett, hogy csak is választottaiknak nyilnak meg, bírálni, nem tartozik körömhöz. De a szoros értelemben vett templomról, mely gazdagnak és szegénynek, vénnek és ifjunak módot, alkalmat szolgáltat nemesebb gondolatokkal érintkezni, nem én, de a vallás eredeti hivatása s az emberiség történelme mondja, hogy itt a tudomány és erkölcs mint a kegyesség is, kötelezett tantárgyak, s nyilván és őszinte igékben adatnak elé, s amen-t reájok az Istennek lelke mond. Itt érzi hát az ember, hogy az ő elhivatása nem a barmok világa. Itt nyilik számára szerenese égi eszmékkel társalogni, Isten szava levén a vezérhang. Az eljárás is hasonló itt az akadémiai oktatáshoz: a felolvasást hozza szólas nélkül kell végig hallgatni, míg lehető ellenvetésünkre is megoldást nyerünk, s így végre a többszöri ismétlés a szív mélyébe szállítja az ismereteket. Minden igeelőadásban rejlik legalább egy mustármagnyi tudomány, és az egy életen keresztül, mely élet itt már több nemzedéken huzódik át, akár egy varázs-erdővé nőheti magát. Itt van hát a nép biztonságban az erkölcsi romlástól; itt van számára az akadémia, a nemesebb társalgási terem, salon és casino. Ide yolt pedig utalva nem csak az alsóbb, de a felsőbb néposztály is századokon át, míg tudniillik az önkéntes és szobatudósság is több nehézségekkel küzködött mint napjainkban. S magunkról beszélve, alig fél százada, hogy a magyar irodalom gyarapodásával, s az evvel egyidejűleg felébredt reform-eszmék, s ezek által támasztott szabadelvű mozgalmakkal kaposabbá lett a tudomány, s nemzetünk nagyjai is olvasni tanulni kezdetek, s az ismeretek a társadalom minden rétegeiben terjedésnek indultak. Addig bizony csak is a templom volt, a hol a külvilág frivol és betyár zajába kábult ember valami nemesebbet, valami szívhez, lélekhez.

szólóbbat, valami égiest hallhatott, tanulhatott. Tanulhatna bizony most is, mert sokra csak reá is férne; s még többet is, ha anynyi közöny, anynyi blazirtság nem boszszantaná és nem untatná a nemes pályán a papságot. A köznépről azonban, minden viszonyok közt igaz marad, hogy ha van benne valami nemesebb észmélet, józan bölcselkedés, meg tudomány-féle ismeret, azt papjától tudja, kihez mindig több bizalommal közeledik e részben, mint világi főnökeihez; kiknek, ha talán egyik kezükkel éppen vallás- és erkölcs-tant tartnak is elébe, másik kezük kancsukával fenyeget; vagy általában véve templomában tanulta, ha nem ő, tán ősei: s így jött az reá patriarchalis örökösödési rendben, nemzedékről nemzedékre: átadván az ősök a hallottakat az unokáknak. Ha csupa tanulási, s nem egyszersmind az elmaradhatatlan vallásvigasztalási eszme lebeg is lelkünk előtt, méltó a templom a nép azon kegyeletére, hódolatára, melylyel főveget emel előtte.

Enynyi szent érdek és magasztos eszme füződik t. t. H! e szerényke hajlékhoz, melynek már rendeltetésében rejlik a szentség, a mely részére az érzékeny hivek kegyeletét felhivja, s hódolatát biztosítja; öszszeköti számukra a földet a mennyországgal S mint ilyen, a mint szent volt a gondolat, mely ennek létesítését határozta; szent a törekvés, mely a szép gondolatot megvalósította; szent a hivatás, melynek ígéje itt megtestesült . . . . úgy legyen ez a hitvallásnak, melynek őrhelyéül van kijelölve, nevében: egészben szent örökön örökké! s Isten, kinek nevében ez innepélyes hangot kimondám, legyen védelme, s lakozzék itt az ő dicsősége; kegyelme pedig szeuteljen meg minden lelket, a mely ide üdvöt óhajtva lépik bé! Hogy így, a ki ide felebarátja elleni boszszu indulatot hozand, távozzék kibékült lélekkel, az életunt találjon itt életkedvet, s a világiasság rabja avattassék fel a mennyország szabad polgárává. Különben már küszöbénél maradjon el minden nemtelen indulat: a világ ferde szerelme, farizeusi szemfényvesztés, s velek minden bűn és véték, s az ezekből kibontakozott vezeklő, mint Istennek embere, az égieknek polgártársa távozzék, s legyen szent és boldog örökké.

Tisztelt sz. eklézsia s ennek minden népe! tiétek a dicsőség; hogy e szép napot előkészítettétek magatoknak s e vidék népének, mely nap felhivta a lelkeket az emberiség magasabb eszméiben gondol-

kodva merengeni: legyetek áldottak érette Isten előtt s az emberek között is! Jelét adtátok ti, mit eszközölhet a jóra szövetkezett lelkek buzgósága, mely itt templomot, harangokat, orgonát állított elő, s gondoskodott a szent asztal díszcedényéről is. Legyetek lelki- leg büszkék, hogy enynyi sikerült, a különben korlátolt viszonyok közé szorított egyháznak és népének. Nem az a pár ezer forint ragadja meg itt a figyelmet, melyet e hajlék képvisel, hanem a cél s a buzgóság, mely vezetett a szép törekvés útján. A világ tudja, de tudja az Isten is, hogy utolsó filléreteket s szorgalmi idő- töket is megosztottátok az egyházzal. S ez a pár ezer forint, mi így alakult Isten házává, drágább, s az emberiség mérlegén többet nyom, mint azok a százezerek, miket hideg tollvonás ró a népek nyakára néha jogtalanul, s még többet, mint a világhírü milliárdok, melyeket ez éven irt bé a setétség angyala Európa évkönyvébe; mert míg ezek vérbetükkel vannak megjelölve Isten könyvében, a mely betük az ítélet napján lángba borulva emésztik meg az ere- jökkel visszaélt hatalmak dicsőségét s üdvreményét, a ti szerény gyűjteléktök, az építés érdekében elhullott verejtéketek cseppjeiből kövesült gyémántbetükkel lesz kiállítva az ítélet napján, s ragyo- gásuk közt élvezenditek az örök idvességet.

Szent Isten! ki láttad buzgó gyermekeidet szent házad körüli lelkesült sürgésökben: boldogítsd őket e földön, add meg a hit vi- gasztalását nekik e falak közt, idvezítsd a mennyben. Amen.

Koronka Antal.